

Lars Steensland

HUR BESKRIVER HANDBÖCKERNA I RYSK FONETIK DET RYSKA
E-FONEMETS BETONADE ALLOFONER - OCH VARFÖR?

Om man som t.ex. lärare i rysk fonetik och/eller ryskt uttal vill konsultera facklitteraturen, finns det en mängd arbeten att välja på, även om det än så länge saknas en ordentlig handbok på svenska och för svenskar i ämnet. När man går igenom några arbeten om rysk fonetik, finner man emellertid snart, att framställningarna ofta skiljer sig kraftigt åt, inte bara i fråga om målsättning och ambitionsnivå, fullständighet och notationsprinciper, utan även vad gäller rena fakta. Detta är särskilt påfallande vid beskrivningen av det ryska e-fonemets realisationer. Jag har i annat sammanhang ¹⁾ haft anledning att undersöka detta förhållande närmare, och jag tror att mina iakttagelser kan vara av ett visst intresse.

Målet för min undersökning var att jämföra och sammanställa ett större antal handböckers ²⁾ uppgifter om det ryska e-fonemets betonade allofoner. För det ändamålet valde jag ut femton relativt fylliga framställningar, fem från Sovjetunionen, fem från Sverige och fem från några andra europeiska länder. - Sovjetunionen representeras därvid av

1. Avanesov (1972, 1:a uppl. 1950, 416 ss.): standardhandboken i rysk ortoepi, författad av en företrädare för Moskva-skolan, den ryska fonetikens nestor.
2. Panov (1967, 438 ss.): en påfallande originell handbok i rysk fonetik, skriven av en äldre forskare med anknytning till Moskva-skolan.³⁾
3. Matusevič (1972, 287 ss.): en mycket användbar handbok i rysk fonetik, välgörande fri från normativa inslag. Författaren är lärjunge till den store Ščerba och tillhör alltså Leningrad-skolan, och hon redovisar på flera ställen, framför allt i fonologiska spørsmål, en avvikande ståndpunkt gentemot Moskva-skolan.
4. Ljubimova (1977, 190 ss.): ett praktiskt-pedagogiskt arbete, som trots sitt relativt ringa omfång innehåller mycket av fonetiskt intresse. Ljubimova är i sin tur Matusevičs lärjunge.

5. Efremova - Radievskaja (1969, 52 ss.): också det ett praktiskt-pedagogiskt arbete, skrivet i Leningrad. Det är inte särskilt fylligt i sin framställning, vilket delvis torde bero på att det huvudsakligen behandlar likheter och skillnader mellan de svenska och ryska ljudsystemen. Dess karaktär av kontrastivt orienterat läromedel gör det dock särskilt intressant i sammanhanget.⁴⁾

Sverige representeras av de i landet producerade läromedel i rysk fonetik som i modern tid använts vid våra universitet (exkl. artikelförfattarens eget arbete):

6. Lundberg (Göteborg u.å., 28 ss.): enl. titeln endast ett utkast till ett kompendium i rysk fonetik.
7. Āuroviĉ (Lund 1979, 73 ss.): det såvitt jag känner till fylligaste arbete om rysk fonetik som utgivits i Sverige. 5)
8. Sovrè (Stockholm 1962, 79 ss.): en teoretiskt väl genomarbetad och originell framställning av ryskans vokalsystem.
9. Thelin (Uppsala u.å., 253 ss.): en diger språklaboratorieprogramserie med fonologiska utgångspunkter och en rad självständiga analyser.
10. Därtill har fogats Ekbloms ryska grammatik (1969, 1:a uppl. 1945), som under lång tid präglat undervisningen vid såväl våra gymnasier som universitet.

Europa i övrigt företräds av

11. Bolla, Ungern (1970, 147 ss.): i Bolla - Pall - Papps universitetsgrammatik (om 669 ss.) återfinns ett långt, rikt illustrerat avsnitt om rysk fonetik och rysk fonologi, skrivet av Bolla. För sitt syfte är detta påfallande ambitiöst, såväl vad gäller den artikulatoriska som den akustiska sidan. Dessutom görs talrika jämförelser mellan ryska och ungerska ljud.
12. Hansen, Danmark (1975, 29 ss.): enl. titeln ett kompendium till föreläsningar i rysk fonetik.
13. Isaĉenko, Tjeckoslovakien (1947, 228 ss.): en synnerligen innehållsrik handbok av hög kvalitet med många jämförelser mellan slovakisk och rysk ljudlära.
14. Jones - Ward, Storbritannien (1969, 308 ss.): ett modernt standardverk i rysk fonetik, innehållande även talrika anvisningar om hur en ryskstuderande med just engelska som modersmål skall hitta fram till de rätta artikulationerna.
15. Steinitz, Östtyskland (1962⁶⁾, 90 ss.): denna ryska ljudlära är av särskilt intresse för oss, eftersom den avsatt spår i de välkända läroböckerna av Steinitz - Tegen resp. Steinitz - Tegen - Calleman. Ljudläran är ganska kortfattad, och det pedagogiska syftet förklarar mången förenkling av den mångfasetterade fonetiska verkligheten.

Det som enl. handböckerna i första hand avgör hur /e/ kommer att realiseras, är dess position, närmare bestämt om det föregås resp. efterföljs av en hård eller mjuk konsonant eller av en paus.⁷⁾ Position före eller efter vokal brukar inte nämnas explicit, sannolikt eftersom vokalmöte är något mycket ovanligt i inhemska ord.⁸⁾ Man får på så vis nio positioner, som kan sammanställas enl. nedanstående schema.

Ce§	Ce§	§e§
CeC	CeC	§eC
CeC̣	CeC̣	§eC̣

Schema över e-fonemets nio huvudpositioner
(C̣ = mjuk konsonant, C = hård konsonant, § = paus)

Med hjälp av detta schema kan man sammanfatta handböckernas stora mängd allofonbeskrivningar på följande sätt.

1. Avanesov (1972, Sovjetunionen):

[e] ungefär som nedanstående	[ə]	[e] = [ʰe]
[e] = [ʰe ^b]		
[ê]	[ê] = [əʰ]	[ê]

2. Panov (1967, Sovjetunionen):

[é] = [·ə]	[ə]	[ə]
[ë]	[é] = [ə·]	[é] = [ə·]

3. Matusevič (Sovjetunionen):

[·ə] = [ʰe]	[ə]	[ə] (tidigare: [ʰe])
[ë] = [ê]	[·ə] = [əʰ]	[·ə] = [əʰ]

4. Ljubimova (Sovjetunionen):

[иэ] a)	[э] c)	[э] öppet (tidigare som i C'eC)
[иэи] b)	d)	d)

- a) öppen, men slutnare än de två t.h., främre, diftongoid, nära [и].
- b) sluten, främre, diftongoid, ännu närmare [и].
- c) öppen, främre, vid velarer och kakuminaler retraherad.
- d) främre, svagt diftongisk mot [и].

5. Efremova - Radievskaja (Sovjetunionen):

a)	b)	-
(e) slutet, enhetligt	-	

- a) diftongiskt: i+e+ mycket öppet, retraherat slut.
- b) retraherat (mer än sv. [ε:] och [e:]), ы-färgat, öppnare än sv. [e:].

6. Lundberg (Sverige):

[ε] = [ê]	[ε]	[ε]
[e] = [ë]	[ε] = [ê]	[e] = [è]

7. Đurovič (Sverige):

slutnare [ê] än de två till höger	[ε] halvöppet, främre	[ε] halvöppet, främre
[ë] halvslutet, främre	[ê] slutnare än ovan	[è] slutnare än ovan

8. Sovrè (Sverige):

[e]	[e,]	[e]
[e·]	[e;]	[e·]

9. Thelin (Sverige):

[e]	[ɛ]	[ɛ]
[e] slutnare än ovan	[ɛ]	-

10. Ekblom (Sverige):

[ɛ] mellan §eC och C'eC'	[ɛ]	[ɛ] ej sällan [ɛ ^a]
[e]	-	[ɛ] mellan §eC och C'eC'

11. Bolla (Ungern):

[e] = [e ⁿ]	[ə]	[ə]
[ê] = [e ⁿ]	[ê]	[ê] = [ə ⁿ]

12. Hansen (Danmark):

[·e]	[ɛ]	[ɛ]
[ë]	[e·]	[e·]

13. Isačenko (Tjeckoslovakien):

$[e] = [{}^i e^{\partial}]$ eller $[{}^i e^{\ddot{a}}], [e^{\partial}]$	} $[\varepsilon]$, före $[\lambda]$: $[\hat{e}] = [\varepsilon^+]$	} $[\varepsilon]$
$[e] = [{}^i e^{\partial}]$		
$[\dot{e}]$	$[e] = [e^i]$	$[e] = [e^i]$

14. Jones - Ward (Storbritannien):

} $[\varepsilon^+]$ i öppen stavelse ofta $[\varepsilon^+ \partial]$	} $[\varepsilon^+]$	} $[\varepsilon]$ i öppen stavelse ofta $[\varepsilon^{\partial}]$, ev. ngt retraherat
$[e]$	$[e^+]$	$[e]$ något retraherat

15. Steinitz (DDR):

} $\langle \ddot{a} \rangle$	} $\langle \ddot{a} \rangle$ bakre variant	} $\langle \ddot{a} \rangle$
$\langle e \rangle$	$\langle e \rangle$	$\langle e \rangle$

Det kan nu vara ganska svårt att jämföra dessa framställningar, eftersom de olika författarna sällan använder samma transkriptionssystem. IPA tillämpas av Ekblom, Thelin, Isačenko, Jones - Ward, Lundberg och Hansen, hos de båda senare kompletterat med speciella diakritika. Hos Efremova - Radievskaja finner man en grov transkription, som i huvudsak är baserad på IPA. Övriga ryska författare, liksom Bolla, använder sig av system, baserade på kyrilliska grafem. Man bör då observera, att symbolen $[\partial]$ hos Avanesov och Bolla avser en *retraherat* variant av /e/, medan Matusevič, Ljubimova och Panov därmed snarare betecknar ett slags *neutral*, omodifierad variant. På det senare sättet använder Đurovič symbolen $[\varepsilon]$ (eller $[\epsilon]$) och Sovrè $[e]$. Steinitz slutligen har hämtat sina tecken *e* och *ä* från den tyska ortografin.

Angående diakritika gäller följande (E står här för resp. vokal):

- [E^ː] = sluten variant (Jones - Ward)
[E] = " " (Matusevič)
[Ě] = a) " " (Avanesov, Bolla)
b) retraherad variant (Isačenko)
[Ė] = a) sluten variant (Sovrè)
b) variant med i-fas i slutet (Matusevič, Panov, Hansen)
[-E] = " " " " början " " "
[Ě̇] = a) sluten variant (Isačenko)
b) variant, något förskjuten i riktning mot [i]
(Panov, Đurovič, Lundberg, Bolla)
[Ě̈] = variant, markant förskjuten i riktning mot [i] (Matusevič, Panov, Đurovič, Lundberg, Hansen)
[Eː] = retraherad variant (Jones - Ward)
[Eˑ] = " " (Isačenko)
[E,] = " " (Sovrè)

Man kan genast fastställa, att alla framställningar i sin indelning i huvudtyper helt utgår ifrån /e/:s position före eller efter hård eller mjuk konsonant resp. paus (vartill i något enstaka fall, t.ex. hos Avanesov, nämns position intill vokal). Arbetena ger i regel inte uttryck för att tunghöjden skulle kunna vara beroende av *vilken* mjuk eller *vilken* hård konsonant som föregår eller följer på /e/. Ett undantag utgörs av Isačenko, som talar om en mer öppen (och retraherad) variant före [ʃ] än före andra hårda konsonanter.⁹⁾ - Däremot föreligger det vissa om än sparsamma uppgifter om att valet av hård konsonant kan spela roll för graden av retraktion hos ett efterföljande /e/. Mest utförlig i detta avseende är Sovrè (s. 13), som rangordnar de hårda konsonanterna efter deras retraherande effekt sålunda: 1. alveolarer (/š/ och /ž/), 2. dentaler (t.ex. /t/, /l/, /r/ samt det bifonemiskt tolkade <ц> /ts/), 3. övriga, d.v.s. labialer och velarer.¹⁰⁾ Även Ljubimova (s. 166) har en nyanserad uppgift om att retraktion av /e/ inträder under inflytande av velara och kaku-minala (/l/, /r/, /š/ och /ž/) konsonanter. Jones - Ward (s. 44) tar upp retraktion efter /š/, /ž/ och /c/, men nämner inte de pariga konsonanterna i sammanhanget. Av deras uppgifter (s. 32) om varierande tungläge för [i]

(d.v.s. i regel skriftens <ы>) efter olika hårda konsonanter kan man dock sluta, att även /e/ torde variera på analogt vis. Matusievič (s. 181 ff.) å sin sida talar rent allmänt om retraktion av vokaler efter och spec. mellan velarer samt /š/, /ž/ och /l/ men ger exempel på alla vokalfonem utom just /e/.¹¹⁾ Isačenko hävdar, som redan nämnts, att /e/ har en mer (öppen och) retraherad bildning *före* [ʃ] än före andra hårda konsonanter. - Vad gäller retraktion ger Matusievič (s. 70) f.ö. den intressanta upplysningen, att framför allt ungdomar ibland har en mer retraherad variant av /e/ än normen bjuder.¹²⁾

Om nasalerade vokaler spec. mellan och *efter* nasalkonsonanter finns det uppgifter hos Ljubimova (s. 160 f.) och Matusievič (s. 183), vilken anför exemplet ненависть [н^нэнъвьст]. - Labialisering av vokaler förekommer enl. Matusievič (s. 181 f.) mellan och *efter* hårda labialer samt /š/ och /ž/, men inte heller här ger hon några exempel på fonemet /e/. Samma författare uppger emellertid på s. 70 f., att samtliga varianter av /e/ uttalas med neutral läppställning.

I ovanstående scheman förmärks inte heller, att stavelsetypen skulle kunna spela någon roll för realiseringen av /e/. Ett undantag utgörs av Jones - Ward. Rent allmänt sägs dock t.ex. av Ekblom (s. 7), att ryska vokaler är längre i öppen än i slutet stavelse.

Vad sedan huvudtyperna beträffar, samgrupperar samtliga framställningar position före paus och position före hård konsonant. Hos Avanesov och Isačenko framskyntar dock, att det kan föreligga en liten skillnad i realiseringen av /e/. i kontexterna *CeC* och *Ceš*. Avanesov symboliserar uttalet i den förra kontexten med [eⁿ]^b och säger sedan, att uttalet i den senare ligger *nära* detta.¹³⁾ Isačenko ger för den förra kontexten symbolerna [e] = [eⁱ], men för den senare [e] = [eⁱ]^a eller [eⁱ]^ä. Båda författarna sammanför emellertid de två positionerna till en huvudtyp. - Om man bortser från Isačenkos speciella variant före [ʃ], innebär ovanstående, att ingen författare skiljer ut fler än sex huvudtyper.

Därmed är det emellertid slut på enigheten mellan handboks författarna. Den största oenigheten rör den högra spalten, d.v.s. /e/ efter paus. Om man t.v. begränsar sig till tunghöjden, kan man indela framställningarna i två grupper, en som beskriver /e/ efter paus på samma sätt som efter *mjuk* konsonant, och en som mer eller mindre likställer det med /e/ efter *hård* konsonant. Till den förra gruppen hör Avanesov, Sovrè och Steinitz, till den senare de övriga med ett frågetecken för Efremova - Radievskaja, som inte explicit nämner /e/ efter paus. - Förklaringen till denna tudelning finner man hos Matusëvič och Ljubimova, enl. vilka den förra gruppen beskriver ett äldre, alltmer ovanligt uttal. Det finns därför anledning att i t.ex. pedagogiska sammanhang bortse från Avanesovs, Sovrès och Steinitz' uppgifter om uttalet av /e/ efter paus.

I den andra, större gruppen av arbeten görs i regeln ingen skillnad i tunghöjd mellan /e/ efter paus och /e/ efter *hård* konsonant. Det enda undantaget utgörs av Lundberg, som har /e/ i эти ['ètɪ] slutnare än i шесть ['šèst], men öppnare än i честь ['šèst]. I detta avseende intar han en särställning. - För retraktionens del är bilden något mer splittrad. Bolla talar om retraherade varianter i lika måtto efter paus och *hård* konsonant. Jones - Ward hävdar, att retraktion kan förekomma i båda positionerna, fast tydligast i den senare. Ljubimova (och indirekt även Matusëvič) tar upp retraktion endast efter vissa hårda konsonanter. Efremova - Radievskaja påtalar retraktion efter *hård* konsonant, men saknar varje beskrivning av /e/ efter paus. Övriga författare i huvudgruppen (utom Isačenko i fallet /e/ före [ʃ]) nämner över huvud taget inte retraktionen i sammanhanget (medan alla tre i den mindre gruppen påpekar, att *hård* konsonant har en depalataliserande inverkan på ett efterföljande /e/).

Resultatet av denna genomgång blir, att /e/ efter paus i modern ryska uttalas på ungefär samma sätt som efter *hård* konsonant, möjligen med en något svagare retraktion. Det synes därför lämpligt att t.ex. i pedagogiska sammanhang presentera dessa positioner samtidigt, något som också skett i flertalet av de refererade arbetena.

Genom att jämföra de olika handböckernas framställningar kan man alltså få fram fyra huvudtyper av /e/, nämligen dem i positionerna *C-C/§*, *C-C*, *C/§-C/§* och *C/§-C*. (Med *C/§* avses då hård konsonant eller paus.) Dessa huvudtyper skall beskrivas i tur och ordning nedan.

CeC/§: [e/ɛ] eller finare [i̯e̯ɨ̯].

Varianten är en triftong, som börjar i närheten av [i] (enl. Avanesov, Efremova - Radievskaja, Ljubimova, Matusevič, Bolla och Isačenko), och som slutar vid [ɜ] (återgivet med [ɮ] av Avanesov, med [ə] av Bolla, med [ə] av Jones - Ward och med [ə] eller [ä] av Isačenko, samt beskrivet som "mycket öppet och tillbakadraget" av Efremova - Radievskaja). Huvudfasen symboliseras med allt ifrån [e] till [ɛ], varav framgår att det rör sig om en kvalitet mellan dessa vokaler (eller kanske snarare en successiv övergång dem emellan). Att döma av Ljubimovas beskrivning, Thelins symbolval och framför allt av de samstämmiga vokalfigurerna hos Bolla, Isačenko och Hansen ligger denna kvalitet närmare kardinalvokalen [e] än [ɛ]. För en mer [ɛ]-lik kvalitet talar dock symbolvalet hos Ekblom, Lundberg, Jones - Ward och Steinitz, medan övriga arbeten inte ger några säkra hållpunkter härvidlag. Oenigheten kan enklast förklaras med att Ekblom och hans meningsfränder beskrivit en senare fas av vokalen än de förstnämnda författarna.¹⁴⁾

CeC: [e̯] eller svagt triftongiskt [(i̯)e̯(i̯)].

Varianten är relativt enhetlig (monoftongisk), vilket omvittnas explicit av Matusevič och Efremova - Radievskaja. En viss triftongisk karaktär tillskrivs dock allofonen av samma Matusevič samt av Ljubimova och Bolla. Eftersom vokalen i regel symboliseras med [e], oftast i kombination med diverse diakritika för eller kommentarer om slutenhet, rör det sig otvivelaktigt om [e̯] (där tecknet ₁ står för sluten variant), något som också klart framgår av vokalfigurerna hos Bolla, Isačenko och Hansen. - Att Jones - Ward identifierar allofonen i *CeC* med kardinalvokalen [e], torde bero på att de därmed samtidigt också avser allofonerna i *CeC* och *§eC*, om vilka mera nedan.

$C/\$eC/\$$: [ε^+], stundom [$\varepsilon^{\check{z}}$], sannolikt snarast [$\varepsilon^{\check{z}}$]

Varianten är relativt enhetlig, vilket omvittnas explicit av Matusievič ("недифтонгоидный"). En viss diftongisk karaktär har dock vokalen enl. Jones - Ward, spec. i öppen stavelse, liksom Ekblom noterar en diftongoid i exemplet *это*. Allofonens tunghöjd framgår av att de flesta framställningar här använder [ε] resp. [ə]. Hur detta [ε] förhåller sig till kardinalvokalen är något oklart. Jones - Ward säger visserligen, att det i princip är identiskt med kardinalvokalen eller något lite öppnare¹⁵⁾, men dess placering i vokalfigurerna hos Bolla, Isačenko och Hansen talar för en variant, något *slutnare* än kardinalvokalen. - Den mest sannolika minsta gemensamma nämnaren för samtliga dessa uppgifter är enl. min mening en diftongoid med en slutnare första än andra fas, ungefär [$\varepsilon^{\check{z}}$].¹⁶⁾ Vad beträffar retraktionen hänvisas till redogörelsen ovan.

$C/\$eC$: [e^+/ε^+] eller finare [$\varepsilon^+(\check{i})$].

Varianten är diftongisk i riktning mot [i] enl. samstämmiga uppgifter av Avanesov, Ljubimova, Matusievič, Bolla och Isačenko. Emellertid hävdar Ljubimova, Matusievič och Isačenko, att den diftongiska karaktären inte är speciellt framträdande. Huvudfasen symboliseras med allt ifrån [e] till [ε], varav framgår, att det rör sig om en kvalitet mellan dessa vokaler (eller kanske snarare om en successiv övergång dem emellan). Att döma av symbolvalet hos Jones - Ward, Steinitz (och vad gäller $\$eC$ även Lundberg) samt framför allt av allofonens placering i vokalfigurerna hos Bolla, Isačenko och Hansen ligger denna kvalitet närmare kardinalvokalen [e] än [ε]. För en mer [ε]-lik nyans talar dock symbolvalet hos Ekblom, Thelin och vad gäller CeC även Lundberg, medan övriga arbeten inte ger några säkra hållpunkter härvidlag. Varianten framställs i regel som öppnare än i positionen $C-C$, men slutnare än i $C/\$-C/\$$. Förhållandet till allofonen i $C-C/\$$ är något oklart. Tre arbeten, Jones - Ward, Sovrè och Steinitz - vilka f.ö. alla tycks ha genomfört en relativt långtgående förenkling vad beträffar /e/ före mjuk konsonant - har en slutnare vokal i t.ex. *жечь* än i *нет*, medan två andra, Bolla och Thelin (liksom för-

modligen även Ljubimova) är av motsatt uppfattning, medan hela sju (Matusevič, Panov, Đurovič, Ekblom, Lundberg, Isačenko och Hansen) inte markerar någon skillnad dem emellan i tunghöjdshänseende.¹⁷⁾ Uppgifterna låter sig förenas i tolkningen att det rör sig om en diftongoid med en relativt öppen, [ɛ]-liknande inledningsfas och en svag [i]-liknande avslutning, och att det samlade intrycket av detta ligger någonstans mellan [ɛ] och [e]. Vad retraktionen beträffar hänvisas till redogörelsen ovan.

Resultatet av ovanstående analys av handböckernas uppgifter om /e/ i olika positioner kan sammanfattas i nedanstående schema.

	č-	č/š-
-č/š	[e/ɛ] finare: [i̯e̯ɛ̯]	[ɛɪ] ibland [ɛɪ̯] snarast [ɛɪ̯]
-č	[e̯] eller: [(i̯)e̯(i̯)]	[eɪ/ɛɪ] finare: [ɛɪ̯(i̯)]

Sammanfattning av handböckernas uppgifter om de fyra huvudtyperna av betonat ryskt /e/.

Om ovanstående schema bör dock sägas, att det inte ger uttryck för att /e/ efter paus kan vara mindre retraherat än efter hård konsonant eller för att /e/ i vissa positioner kan ha nasalerade eller labialiserade varianter. Man kan också notera, att schemat inte är helt identiskt med något av de enskilda handböckernas. Skillnaden mellan detta och beskrivningen hos Bolla eller Isačenko är dock mycket liten och i huvudsak av notationsteknisk art.

Anledningen till de påfallande stora skillnaderna mellan framställningarna får sökas på flera håll.

1. Normen har förändrats, varvid somliga arbeten ansluter sig till den äldre normen, andra till den yngre. Detta gäller uttalet av initialt /e/ vad beträffar initialfasens tunghöjd.
2. Usus avviker från den kodifierade normen, varvid somliga författare tar mer hänsyn till usus än andra. Detta synes gälla den numera relativt allmänna retrak-

tionen hos /e/ efter paus.

3. Var och en av de nio huvudpositionerna kan hävdas representera en särskild variant av /e/, skild från alla andra. För att få ett hanterligt antal allofoner att laborera med, har handboks författarna därför - och med all rätt - sammanfört fonetiskt och/eller strukturellt liknande varianter till ett lägre antal huvudtyper. Därvid har de gått olika långt i sin förenkling. (Isačenko och Jones - Ward beskriver ungefär dubbelt så många varianter som Thelin och Steinitz.) Inte heller principerna för sammanslagning har varit desamma. Så sammanför t.ex. Steinitz alla varianter av betonat /e/ som följs av en mjuk konsonant till en slutna huvudtyp, oberoende av vad som föregår vokalen. Andra, som t.ex. Đurovič, föredrar i stället att samgruppera de varianter av /e/ som föregås *eller* följs av en mjuk konsonant till en (halvsluten eller halvöppen) huvudtyp. Exempelen kan mångfaldigas.

Det ryska e-fonemet uppvisar en dynamik och en differentiering som gör att man knappast kan fånga in det i ett enkelt rätvinkligt schema. Det är därför inte att undra på att handboks författarna presenterar oss så divergerande beskrivningar. Sedan är det bara att beklaga, att den redan så komplicerade bilden skall fördunklas av den transkriptionssystemens djungel, som vi här fått se prov på.

NOTER

- 1) Jfr Steensland (1980: 2).
- 2) Termen handbok används här med avsikt i en något mer vidsträckt betydelse än vad som är brukligt.
- 3) Panov har nyligen utkommit med ett helt nyskrivet arbete i rysk fonetik, vilket dock kom mig för sent till handa för att kunna beaktas i föreliggande studie.
- 4) Efremova - Radievskajas arbete har recenserats av artikelförfattaren. Se Steensland (1978).
- 5) Đurovičs arbete har recenserats av artikelförfattaren. Se Steensland (1980: 3).
- 6) Senare har utkommit en femte upplaga av Steinitz' ljudlära, vilken jag dock ej lyckats få tillgång till.
- 7) Med mjukhet avses i regel palatalisering, någon gång (dorso-)palatal artikulation. Hårdhet är liktydigt med avsaknad av palatalisering/palatalitet, vilket inte sällan markeras med en viss velarisering, särskilt framträdande vid /l/.
- 8) Se t.ex. Barinova s. 65: "стечения гласных внутри морфемы исключительно редки..."
- 9) Jfr även Panov s. 50 f.: "*Весьма вероятно, что [j] значительно слабее влияет на последующий ударный гласный, чем мягкие согласные; возможно, что гласные а в словах [jat], [dat] более сходны, чем ударные гласные в словах [jat] и гля[д'а'т]."
- 10) Det är anmärkningsvärt, att Reformatskij (s. 18) å propos retraherande inverkan på efterföljande /i/ rangordnar de hårda konsonanterna helt annorlunda: 1. /k,g,x/ och /l/, 2. /t,d,n,s,z,c/, 3. /m,b,p,v,f/ och /r/ samt 4. /š,ž/.
- 11) I *Russkoe literaturnoe proiznošenie i udarenie* talar Avanesov på s. 681 f. om hur /e/ efter icke mjuka labialer i många lånord undgår att retraheras. Jag bortser emellertid här från ord med för ryskan i övrigt främmande struktur.
- 12) "По горизонтали тело языка продвинуто вперед, а вариантом этого произношения является отодвинутое назад [э], что тоже еще не норма, но у части молодежи уже встречающееся произношение..."
- 13) s. 57: "Близко к этому произносится [e] после мягких согласных на конце слова..."
- 14) Jfr även Kuznecovas beskrivning (s. 26): "Соответственное распределение тембральных элементов гласного [e] в позиции [at] представлено следующим образом (усредненные данные): тембр *i* - 37%, тембр *ĩ* - 17%, тембр *e* - 13% и тембр *e* - 33%."
- 15) s. 40: "It is about Cardinal Vowel no. 3 (Fig. 8), or very slightly lower than this."

- 16) Denna tolkning kan man finna stöd för också på annat håll i litteraturen, t.ex. hos Ščerba - Matusevič (s. 59): "Между твердыми согласными э произносится очень открыто, начинаясь со среднего э." - Jfr även Ekbloms symbol [ε^a].
- 17) Att här förekommer individuella variationer, framgår bl.a. av Koneczna - Zawadowski (figg. 70, 71, 75, 76), enl. vilka person III har /e/ i цепь slutnare än i сел, medan person IV har tvärtom.

REFERENSER

- Avanesov, R.I. *Russkoe literaturnoe proiznošenie*⁵, Moskva 1972.
- Avanesov, R.I. "Svedenija o proiznošenii i udarenii", *Russkoe literaturnoe proiznošenie i udarenie, Slovar' spravočnik*, red.: R.I. Avanesov, S.I. Ožegov, Moskva 1960, ss. 664 - 708.
- Barinova, G.A. "Fonetika", *Russkaja razgovornaja reč'*, red.: E.A. Zemskaja, Moskva 1973, ss. 40 - 150.
- Bolla, K. - Pall, E. - Papp, F. *Kurs sovremennogo russkogo jazyka*, Budapest 1970.
- Đurovič, Ľ. *Det ryska språkets unilaterala enheter I. Rysk fonetik*, Lund 1979 (= Slaviska institutionen vid Lunds universitet, Läromedel 5).
- Efremova, I.B. - Radievskaja, M.G. *Očerki russkogo proiznošenija sravnitel'no so švedskim*, Leningrad 1969.
- Ekblom, R. *Rysk grammatik*⁶, Stockholm 1969.
- Hansen, P. Molbæk, *Kompendium til forelæsninger i russisk fonetik*. Københavns universitets Slaviske institut, Stencil 1975.
- Isačenko, A.V. *Fonetika spisovnej ruštiny*. Bratislava 1947.
- Jones, D. - Ward, D. *The Phonetics of Russian*, Cambridge 1969.
- Koneczna, H. - Zawadowski, W. *Obrazy rentgenograficzne głosek rosyjskich*, Warszawa 1956.
- Kuznecova, A.M. *Izmenenija glasnych pod vlijaniem sosednich mjagkich soglasnych*, Moskva 1965.
- Ljubimova, N.A. *Obučenie russkomu proiznošeniju. Artikuljacija. Postanovka i korekcija russkich zvukov*, Moskva 1977.
- Lundberg, B. *Utkast till kompendium i rysk fonetik*, Göteborgs universitet, Institutionen för slaviska språk, Stencil [u.å.].
- Matusevič, M.I. *Sovremennyj russkij jazyk. Fonetika*, Moskva 1976.
- Panov, M.V. *Russkaja fonetika*, Moskva 1967.
- Panov, M.V. *Sovremennyj russkij jazyk. Fonetika*. Moskva 1979.
- Reformatskij, A.A. *Očerki po fonologii, morfonologii i morfologii*, Moskva 1979.
- Ščerba, L.V. - Matusevič, M.I. "Fonetika", *Grammatika russkogo jazyka* T. 1, Moskva 1952, ss. 47 - 100.
- Sovrè, D. *Ryskans vokalsystem*, Slaviska institutionen vid Stockholms universitet, Stencil 1962.

- Steensland, L. "Recension av Efremova & Radievskaja, *Očerki russkogo proiznošeniija sravnitel'no so švedskim*", *Slovo* 15 (1978), ss. 42 - 61.
- Steensland, L. *Rysk fonetik*. Ett studiematerial sammanställt av...⁴, Uppsala universitet, Slaviska institutionen, Stencil 1980.
- Steensland, L. "Det svenska vokalsystemet som auditivt mätinstrument för ryska vokalers variationer", *Slovo* 19 (1980), ss. 33 - 40.
- Steensland, L. "Recension av Ľ. Ďurovič, *Rysk fonetik*", *Slovo* 19 (1980), ss. 41 - 54.
- Steinitz, W. *Russische Lautlehre*⁴, Berlin 1962.
- Steinitz, W. - Tegen, I. *Lärobok i ryska*, Stockholm 1945.
- Steinitz, W. - Tegen, I. - Calleman, B. *Lärobok i ryska*³, Stockholm 1964.
- Theelin, N.B. *Rysk fonetik*. Systematiska övningar för språklaboratorieundervisningen i det ryska språkets uttal och intonation samt ortografi i 22 program, Slaviska institutionen - Uppsala universitet, Stencil [u.å.].